

aalityön laitoksen dosentti M.A. Kašina, psykologian tohtori, A.I. Gertsenille nimetyt Venäjän valtiollisen pedagogisen yliopiston psykologian laitoksen professori I.S. Kletsina, sosiologian kandidaatti, Nevskin kieli- ja kulttuuri-instituutin gender-tutkimuksen laitoksen varajohtaja I.I. Jukina.

Venäjistä suomeksi kääntänyt Anitta Hyvönen

Venäjän tutkimuksen luonne ja piilometodit

Ennen kuin kysymme, mitä Venäjä-tutkimus on ja keitä Venäjän tutkijat ovat, on syytä käsitellä asiaa yleisemmällä tasolla. Mitä yhteiskuntatiede yleensä on ja keitä yhteiskuntatieteilijät ovat? Miksi tutkimme ja mitä tutkimuksemme merkitsee? Keitä me olemme?

Teoksessaan *Statsvetenskap som yrke* (Valtiotiede ammattina) Kjell Goldmann pohtii valtiotieteilijöiden asemaa yhteiskunnassa sekä heidän sidoksiaan politiikkaan ja ideologioihin. Hän problematisoi tutkijan suhdetta yhteiskunnallisiin keskusteluihin, tiedotusvälineisiin ja tieteen laatukriteereihin. Ruotsin Ulkopoliittisen instituutin tutkija Johan Eriksson taas katsoo, että valtiotieteilijöistä on usein tullut pörssianalyttikoihin verrattavia lausuntoautomaatteja, joiden asiantuntijuus rajoittuu medioille annettuihin kommentteihin. Valtioteeilijät ovat usein advokaatteja eli asianajajia – tietyn näkökannan edistäjiä, esillä pitäjiä ja sen puolesta taistelijoita.

Nämä näkemykset ovat lohduttomia: tiede olisi näin ollen kadonnut tieteestä ja sen tilalle olisi tullut alkuperäisestä tieteen ideasta vieraantunut asiantuntijuus. Ovatko tutkijat siis jotakin muuta kuin mitä he väittävät olevansa?

Vuonna 1996 Suomen Tiedemessuilla Kalle Michelsen ja Kimmo Pietiläinen puhuivat aiheesta ”Onko Suomessa tiedettä?” Heidän mukaansa ei; tutkimus ei ole samaa kuin tiede. Michelsenin mielestä Suomessa ns. tieteellä rakennetaan

Kirjallisuus:

Ženštšina novoi Rossii: Kakaja ona? Kak živjot? K tšemu stremitsja? Pod red. M.K. Gorškova i N.E. Tihomirov. Moskva 2002.

Materiali Analitičeskogo tšentra Jurija Levady.
<http://www.polit.ru/research/2006/03/08/gentshiny.html>

vain suomalaista taloutta ja yhteiskuntaa, kun aidon tieteen pitäisi olla kansainvälistä. Ja miten nämä kriitikot määrittävät tieteen? ”Tiede on aikamme merkittävin henkinen liike, ja suurten henkisten liikkeiden tapaan sillä on ominaispiirteensä.” (HS 10.11.1996). Kaksikko määritteli elävän tieteen tunnusmerkeiksi seuraavat:

1. ainakin yksi suuri kansainvälinen keulakuva ja
2. useita dynaamisia tutkijayhteisöjä, joilla on
3. kansainvälisesti arvostetut johtajat,
4. korkeatasoinen julkaisutoiminta,
5. maailmanlaajuiset yhteistyösuhteet sekä
6. tehokas uusien tutkijapolvien koulutus-toiminta.

Vuonna 2006 Åbo Akademin kansantaloustieteen professori Markus Jäntti avasi keskustelun samasta aiheesta. Hän moitti valtion tutkimuslaitosten toimintaa tehostomaksi, koska niissä tutkimustoimintaa ohjataan eli sensuroidaan tieteen tai tietämättä. Hän vaati valtiollisten tutkimuslaitosten lakkauttamista ”vapaan tutkimuksen vastaisina”. Jäntin mielestä Suomi ei missään tapauksessa ole tieteen ja tutkimuksen kärkimaa, vaan kärkimaa *tuotekehittelyn julkisessa rahoituksessa*. (TS 27.8.2006.)

Myös yhteiskuntatieteelliset tutkimuslaitokset tarjoavat tuotekehittelyä – esimerkiksi lainsäädännön tai viranomaistoimintojen kehittämistä

tai niiden sääntelyä tukevaa taustatietoa. Laitosten toiminta on elimellisesti osa valtiota. Ne eivät voi lähteä kiistämään olemassaolonsa kivijalkaa: sitä, että valtio on perustanut ne tukemaan ja legitimoimaan omaa toimintaansa.

Entä yliopisto? Kun valtiotieteellinen tiedekunta perustettiin aikanaan tyydyttämään virkamieskysyntää, ja hyvin moni sieltä valmistunut sijoittuu valtion palvelukseen, on sanottava, että tieteen, tutkimuksen, tuotekehittelyn ja ammattikoulutuksen raja on yhä häilyvämpi. Akateemiset instituutiot ovat alkaneet muistuttaa konsulttifirmoja ja päinvastoin: konsulttifirmat tai *think tank* -laitokset ovat alkaneet muistuttaa tiedelaitoksia apurahoiheen, julkaisusarjoineen ja tutkijoiheen. Esimerkiksi EVA tai Sitra tuottavat yhä enemmän tutkimuksia muistuttavia julkaisuja, ja eduskunnan yhteyteen siirretty Ulkopoliittinen instituutti mainostaa itseään tutkimuksen ja päätöksenteon väliin sijoittuvana nopeaa tietoa tuottavana *think tankina*.

Mikä on Venäjän tutkimuksen asema edellä kuvaamassani tieteen kriisissä? Suomessa Venäjän tutkimus on kansallisen tason kysymys. Siitä on keskusteltu valtakunnan medioissa ja korkealla tasolla paljon useammin kuin kenties mistään muusta tutkimusalueesta.

Suomalaisen Venäjän tutkimuksen erityistä kehittämistä vaadittiin jo Neuvostoliiton hajoamisen aikoihin. Vuonna 1991 Venäjän tutkimusta selvittänyt työryhmä halusi perustaa ”idän tutkimuslaitoksen”, joka sijoitettaisiin Katajanokan vankilasta muokattuun ”tutkijaluostariin”. Tämä ”tiedepuistoksikin” kutsuttu laitos olisi jatkanut Suomessa jo 50 vuotta toimineen Neuvostoliittoinstituutin toimintaa. Ajatuksen isä, mainitun instituutin pitkäaikainen johtaja Valdemar Melanko, oli jopa piirittänyt ”tutkijaluostarin” Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosastolla. Mutta Melankon laitos ei saanut tutkimustehtävää. Se annettiin Helsingin yliopiston yhteyteen vuonna 1996 perustetulle Aleksanteri-instituutille, joka on Venäjän ja Itä-Euroopan tutkimuksen kansallinen keskus. Samaan aikaan Suomen Akatemia kasvatti Venäjän tutkimuksen rahoitusta.

Mihin Venäjän tuntemusta ja tutkimusta tarvitaan?

Miksi Suomessa haluttiin 1990-luvun alussa ja puolivälissä lisätä Venäjän tutkimusta? Kalle Michelsenin näkemysten valossa projekti oli epätieteellinen, sillä tavoitteena oli korostaa suomalaista osaamista eikä kansainvälistä yhteistyötä. Ehkä kysymys oli siitä, että romahtaneen idänkaupan uudelleen rakentamisen ajateltiin edellyttävän Venäjää koskevan tiedon lisäämistä. Usein puhuttiin Venäjän *tuntemuksesta* tai Venäjä-*osaamisesta*. Kenties Venäjän-tuntijat oli tarkoitettu elinkeinoelämän tuotekehittelyn tarpeisiin. Kyseessä oli mahdollisesti 1990-luvun alussa alkanut Suomen ulkopolitiikan uusi linja, jonka kivijalka on Suomen kansainvälisen profiilin ja maineen nostaminen ja ylläpitäminen. Venäjä oli tässä väline.

Valtiovalta tarvitsee asiantuntijoita Venäjän tapahtumia tulkitsemaan. Tällainen professio on ollut olemassa vuosisatoja. Ruotsalaisilla *venäjätulkeilla* oli keskeinen merkitys Ruotsin ja Venäjän suhteissa keskiajalla. Venäjätulkit olivat kääntäjiä ja Venäjän tuntemuksen asiantuntijoita, joiden kautta kaikki Venäjää koskeva informaatio kulki. Keskiajan Ruotsissa ammatti oli välttämätön, arvostettu ja hyvin palkattu – usein se periytyi isältä pojalle. Tunnetuin venäjätulkki oli Petrus Petrejus (n. 1570–1622), joka yleni kuninkaan kansliaan viralliseksi historiankirjoittajaksi. Hän julkaisi yleisesityksen Venäjästä. Viipurin piispa Paavali Juusten julkaisi puolestaan Moskovon-matkastaan kauhukronikan. Ruotsissa Venäjä-kuva oli kielteinen, vaikka Petrejus pitikin venäläisiä hyvinä kristittyinä eikä pakanoina kuten tuohon aikaan oli tavallista.

Suomalaisen Venäjän tuntemuksen ja tutkimuksen olemuksesta on esitetty vaihtelevia tulkintoja. Kymmenisen vuotta sitten artikkelissa *Mitä on suomalainen Venäjän tuntemus ja mihin sitä tarvitaan?* Timo Vihavainen kirjoitti, ettei Venäjän tuntemusta varsinaisesti ole paitsi venäläisen kulttuurin sisällä. Vihavaisen mielestä Venäjän lattea arviointi perustuisi toisinaan

hollywoodilaiseen ”poliittisen korrektiuden” mittariin. Myös ulkomaista Suomi-tuntemusta Vihavainen piti onttona ja kummallisena. Timo Piirainen väitti, että Brysselistä kohdistunut paine olisi vaatinut Suomelta ”Venäjää koskevaa erityistietoa ja osaamista”. Piiraisen mielestä tuolloin vasta perustettu Aleksanteri-instituutti tähtäisi erityisen Venäjä-tieteen luomiseen. Markku Kivinen vastasi pitämällä Venäjä-tutkimuksen erkaantumista tieteeksi pulmallisena ja toteamalla Aleksanteri-instituutin vahvuudeksi nimenomaan monitieteisyyden ja yliopistojen eri laitosten asiantuntemuksen.

Minun kiinnostukseni Venäjän tutkimuksen tieteenalahistoriaa kohtaan alkoi vuonna 1999, kun työskentelin Lontoossa. Angloamerikkalaisessa tiedemaailmassa oli julkaistu paljon korkeatasoista kirjallisuutta sovjetologian ja Venäjä-tutkimuksen organisoinnista, koulukunnista ja sisäisistä kiistoista. Kirjoituksissa pohdittiin yleensä kolmea teemaa. Ensinnäkin tarkasteltiin tutkimusalan evoluutiota koulukuntineen 1950-luvulta 2000-luvulle – toiseksi kysymystä siitä, miksi sovjetologia ei kyennyt ennustamaan Neuvostoliiton romahdusta – ja kolmanneksi sitä, mitä Neuvostoliiton romahdus varsinaisesti pitää sisällään.

Angloamerikkalainen sovjetologia kytkeytyi vahvasti Yhdysvaltain ulkopolitiikkaan. Keskeiset sovjetologit, kuten Richard Pipes tai Zbigniew Brzezinski, olivat myös Yhdysvaltain presidentin neuvonantajia ja maan ulkopolitiikan arkkitehteja, ennen kaikkea kylmän sodan politi-soiman Venäjä-tieteen ylläpitäjiä. Kenties myös Suomessa vaatimus Venäjä-asiantuntijuudesta liittyy ulkopolitiikan evoluutioon ja ulkopoliittisen johdon tiedonintressiin?

Ilmeisesti suomalaisen Venäjän tuntemuksen kehittämisen taustalla oli tarve uudenlaisen Venäjä-kuvan luomisesta. YYA-politiikan ystävyysliturgiaa purettiin ja Suomea kytkettiin erilaisiin kansainvälisiin rakenteisiin. Viholliskuvan vaatimus korostui. Erikoista on kuitenkin se, että nykyisen tulkinnan mukaan Suomen ja Venäjän suhteet ovat *paremmat kuin koskaan* – eli olemme siirtyneet uudenlaiseen ystävyys-

liturgiaan. Vaikka viholliskuvan rakentamisen vaatimus lienee siirtynyt taka-alalle, median suhde Venäjään on edelleen liian vihamielinen ja maidemme välillä on suuri määrä erilaisia käytännöllisiä ja ennen muuta logistisia ongelmia.

Medioissa ja miksei tutkimuksissakin Venäjä-kuvan luonne on usein kaksijakoinen: yhtäältä Venäjä kuvataan monin tavoin poikkeavaksi ja vaaralliseksi, mutta toisaalta se esitellään heikkona ja mitättömänä. Juuri tämä dualistisuus on klassinen viholliskuvan ominaispiirre. Poliittisen psykologian balanssiteorian mukaan vihollisen kuvaaminen sekä vaaralliseksi että vaarattomaksi tasapainottaa tunteet ja sisältää lupauksen nopeasta menestyksestä vihollisen tuhoamisessa. Mustavalkoinen viholliskuva johtaa usein erikoisiin yhdistelmiin: venäläinen rikollisuus esimerkiksi kuvataan hyvin järjestäytyneeksi, kun maa muutoin esitellään huonosti organisoituna.

Suomalaisten kiinnostus Venäjää kohtaan on suuri. Tämä lienee Venäjän tuntemuksen vaatimuksen tärkeä taustatekijä. Kun suomalaisilta kysyttiin vuonna 1994, mistä maasta heidän mielestään olisi tärkeätä saada tietoa, 64 prosenttia piti erittäin tärkeänä tai melko tärkeänä tiedon saamista juuri Venäjästä. Kaikkien muiden maailman maiden kohdalla vastaava osuus oli pienempi. On kokonaan toinen kysymys, mistä mielenkiinto Venäjää kohtaan johtuu. Suomalaisten lukumielityksiä tutkineet ovat huomanneet, että venäläinen kaunokirjallisuus kiinnostaa suomalaisia. Klassikoista on saatavilla monia suomennoksia eri ajoilta, toisin kuin esim. Ruotsissa. Myös suomalaiset Venäjää koskevat tietokirjat ovat usein poikkeuksellisen mielenkiinnon kohteita. Toisaalta venäjän kielen opiskelu ei ole suosittua, mikä johtunee erilaisista tekijöistä, kuten kielen kuvitellusta vaikeudesta ja kyrilliikan imagosta. Suomalaisten Venäjä-kiinnostuksella on ilmeisesti syvälliset, ennen muuta psykohistorian keinoin selvittävät motiivit.

Eräässä lehtihaastattelussa kymmenisen vuotta sitten professori Risto Alapuro ilmoitti kirjoittavansa teosta *Venäjä meissä*. Alapuro

kertoi tutkivansa, miten Venäjä vaikuttaa ja on vaikuttanut suomalaisten elämään. Vuonna 1997 kirja ilmestyi nimellä *Suomen älymystö Venäjän varjossa*. Kirjan esipuheesta löytyy kiinnostavia väitteitä:

[Venäjän] vaikutus on ulottunut syvem- mälle kuin tulee ajatelleeksi, sillä se on ollut läsnä monin tavoin suomalaisten keskinäisissä ristiriidoissa. Ulkoinen uhka on sulautunut sisäiseen eri tasoilla. .. [Venäjä] on ollut mukana myös nimeään mainitsematta, erimielisyyttä ja yksimielisyyttä koskevien olettamusten ja selviöiden tasolla. Venäjän varjo on Suomen älymystön historiassa pitkä. Mennyttä aikakautta on tarpeen pohtia, sillä se on yhä meissä. Myös Venäjä on meissä, vaikka sen vaikutus juuri nyt pyrkii katoamaan näköpiiristä ja suhdetta siihen on vaikea määritellä.

Heikki Luostarinen havaitsi samaa tutkimuk- sessaan *Perivihollinen*. Luostarisen mukaan Venäjä nousee julkisuuden keskiöön omien toiveiden ja pelkojen projisoinnin kohteeksi. Ne kielteiset ilmiöt, joita Venäjän kontekstissa korostetaan, ovat yleensä ja usein ajankohtaisia omassa maassa, mutta niitä ei osata tai uskalleta käsitellä omaa maata koskevissa keskusteluissa. Poliittinen psykologia kiinnittää paljon huomiota tähän viholliskuvan projektio-ilmiöön. Venäjän kontekstissa on helppo keskustella esimerkiksi valtioterrorista, joka on elimellinen osa kaikkien valtioiden eikä vähiten Suomen historiaa.

”Jos emme tunne itseämme, saatamme pro- jisoida tutkittaviin henkilöihin ja asioihin omia epäonnistumisiamme, vaurioitamme ja turhautu- miamme. Tällaisista tutkimuksista ei ole puutet- ta”, Pirkko Turpeinen-Saari kirjoittaa tuoreessa Urho Kekkosen psykohistoriassa. Turpeinen- Saari arvioi syvällisesti suomalaisen psyken suhteita Neuvostoliittoon. Oman minuuden ja tutkimuskohteen välisen vuorovaikutuksen syväluotaaminen on tutkijalle tarpeen, vaikka yliopistoissa ei kannusteta jatko-opiskelijoita itseanalyysiin. Eräs suomalainen tutkija onkin verrannut Venäjän tutkijoiden seminaaria AA- kerhon kokoukseen. Tämä ei merkitse, että Ve- näjän tutkimus olisi henkisesti työlämpää kuin

muukaan yhteiskuntatiede. Hyvin pitkäaikainen ja syvälinen perehtyminen yhteen tutkimusai- heeseen on aina henkisesti vaikea suoritus.

Suomalaisen keskustelun eräs tendenssi ilmeni väitteenä siitä, että suomalaista Venä- jä-tutkimusta yritettiin salaisissa kokouksissa keskittää ja kahlehtia vapaan tieteen ideaalien vastaisesti. Tässä palautettiin mieliin Ulkopo- liittisen instituutin yhteydessä 1970-luvulla toiminut sovjetologian työryhmä, jonka väitettiin hajonneen poliittisen painostuksen tuloksena. Tätä näkemystä edistänyt Ville Pernaa väitteli vuonna 2002 Neuvostoinstituutin historiaa käsittelevällä kirjalla *Tehtävänä Neuvostoliitto*. Pernaan kirjassa Valdemar Melanko ja hänen Neuvostoliittoinstituuttinsa esiintyvät hyvin tärkeässä roolissa vapaan tieteen esitaistelijoina tilanteessa, jossa Pernaan mukaan kaikki Venäjän ja Neuvostoliiton tutkimus yritettiin tukahduttaa. Kirja oli kuitenkin syntynyt Melankon aloittees- ta, rahoituksella ja avustuksellakin.

Venäjä-kuva ja Venäjän tutkimuksen oikeutus

Juuri kova oikeisto ryhtyi ajamaan uutta linjaa Venäjän tutkimuksessa. Tieteenalahistoriasta luotiin tarkoitushakuisen kapea kuva ja uudelta Venäjän tutkimukselta vaadittiin kovaa kritiikkiä itänaapurია kohtaan. Samalla suomalainen media loi Venäjästä kielteisen kuvan. Tämä kuva pe- rustui paitsi länsimaiseen Venäjä-kuvaan, myös Neuvostoliiton loppuaikojen venäläiseen oma- kuvaan eli glasnostin liioiteltuun itsekritiikkiin ja kauhukuvien maalailuun.

Mika Aaltola on tutkinut sanan *Venäjä* mer- kityksiä Suomen ulkopoliittikan kielipeleissä. Aaltolan mielestä sana *Venäjä* on suomen kie- lessä tautidiagnoosi, jonka kuvitellaan tuottavan poikkeustilanteita ja arvaamattomia kriisejä sekä merkitsevän vaarallisten, tarttuvien ja taantuvien prosessien leviämistä: ”Venäjä mielletään alati kuohuvana ja kriisiytyvänä tautitilana.” Aaltola pohtii myös *suomalaisen tieteenalakulttuurin* tapaa hahmottaa Venäjä: ”Venäjää koskevat uutiset illan pääuutislähetyksessä sisältävät

miltei poikkeuksetta vahvoja mielikuvia väkivallasta, rappiosta, kurjuudesta, köyhyydestä, toivottomuudesta ja järjettömyydestä. Nämä tautikuvaukset ovat läsnä myös suomalaisen tieteenalakuulttuurin tavassa hahmottaa Venäjä.”

Professori emeritus Matti Klinge on kiinnittänyt päiväkirjoissaan huomiota suomalaiseen Venäjä-kuvaan. Vuonna 2004 hän esimerkiksi kirjoitti: ”Kyllä meillä on esitetty julkisuudessa mitä kielteisimpiä ja voi sanoa loukkaavimpia näkemyksiä Venäjästä ja sen merkityksestä Suomelle.” Timo Piirainen kiinnitti huomiota Venäjän tutkimuksen eettisiin ja moraalisiin ongelmiin kirjoituksessa, jonka hän julkaisi jättäessään *Idäntutkimus*-lehden päätoimittajan paikan vuonna 1997. Piirainen pohti lehden olemassaolon oikeutusta ja esitti jopa kysymyksen siitä, voidaanko ”idäntutkimusta” pitää eettisesti hyväksyttävänä:

Me suomalaiset olemme tunnetusti kovin herkkätuntoisia sen suhteen, mitä muut meistä ajattelevat ja kirjoittavat. Ajatusleikin vuoksi voi esimerkiksi miettiä, mikä olisi reaktio, jos Ruotsissa julkaistaisiin nimenomaan suomalaisen yhteiskunnan ja kulttuurin tutkimukselle omistettua aikakauskirjaa nimeltä ’Östforskning’. Entä jos ko. painotuote sisältäisi numero toisensa jälkeen kirjoituksia ja katsauksia sosiaalisista ongelmista Suomessa, suomalaisten tavasta hahmottaa arkielämää, suomalaisten perheiden toimeentulo-ongelmista, suomalaisen kulttuurin pikanteista ja eriskummallisista pikku erityispiirteistä ja suomalaisen talouden ja yhteiskunnan vaikeasta sopeutumisesta länsieurooppalaiseen yhteistyöhön? Tai millaisia epäilyksiä herättäisi se, että Venäjän Tiedeakatemia rahoittaisi erityistä Suomen tutkimuksen ohjelmaa, ja tämän ohjelman puitteissa huomattava joukko venäläisiä asiantuntijoita kulkisi ristiin rastiin maattamme keräämässä erilaisia aineistoja, joiden käyttötarkoituksista meillä ei olisi mitään selvää käsitystä.

Samalla Piirainen moitti transitologian paradigmaa, jonka hän näki valitettavan usein jatkavan vanhaa sovjetologista perinnettä ja uusintavan kylmän sodan viholliskuvia. Vastaavia

tulkintoja on esittänyt Stanley Cohen, joka haluaisi ”tuoda Venäjän takaisin Venäjän tutkimukseen”. Myös Cohen moittii transitioparadigmaa totalitarismiteorian kaltaiseksi. Tutkiessaan transitiota tutkija väittää tuntevansa paitsi nykytilan, myös menneen ja tulevan. Cohen kritisoi *Failed crusade* (Epäonnistunut ristiretki) –teoksessaan amerikkalaista Venäjä-politiikkaa liiallisesta transiitio-optimismista.

Tärkeä vertailukohta on *venäläinen omakuva*, joka nousee suoraan ortodoksisesta uskonnosta. Kuva on mystifioiva, kohtalonuskoinen ja epärationaalinen. Valistusaatteen vaikutus puuttuu. Hyvä esimerkki on Fjodor Girenokin kirjoitus, jonka otsikko kertoo olennaisen: *Venäjä Jumalan mysteeristen leikkien kenttänä*. Olennaista ei ole artikkelin sisältö vaan sen konteksti: johtavien venäläisten tutkijoiden yhteisteos Venäjän tilasta ja tulevaisuudesta.

Girenokille Venäjä on mysteeri. Se ei ole kansakunta eikä Venäjää tai venäläisiä ole olemassa. He ovat illuusio ja aate jota ei koskaan ole ollut. Venäjä on spekulatiivinen objekti, metafysisen konstruktio ja toive olemattomasta – *liian inhimillinen sivilisaatio*. ”Venäjä kieltäytyy olemasta kansakunta, Venäjä ei ole kansakunta”, Girenok kirjoittaa. ”Jos olisimme kansakunta, emme olisi aate”, hän sanoo ja jatkaa: ”Olemme aate, eikä empiirisestä olemassaolostamme ole jälkiä.”

Jos Girenokin väittämät ovatkin syvästi ortodoksisen mystiikan sävyttämiä, myös angloamerikkalainen tai suomalainen Venäjä-tutkimus voidaan yhtä hyvin nimetä valistuksen, protestanttisen rationaalisuuden ja kapitalistisen kasvun ideologian läpitunkemaksi. Palautuuko Venäjä-tutkimus viime kädessä yhteiskuntamme ja olemassaolomme perusarvoihin, vuosisataisiin uskonnollisiin peruskysymyksiin ja niiden historiallisiin jakolinjoihin?

Venäjän tutkimuksen korkeasta profiilista todistaa Venäjän presidentti Vladimir Putinin Columbian yliopistossa syksyllä 2003 pitämä puhe, jonka aiheena miltei yksinomaan oli Venäjän tutkimus. Timo Piiraisen tavoin Putin samaisti nykyisen tutkimuksen sovjetologiaan ja piti sitä vahingollisena ja turhana. Putin rinnasti kaksi

paradigmaa: amerikkalaisen Neuvostoliiton tutkimuksen eli sovjetologian ja neuvostoliittolaisen Amerikan tutkimuksen eli amerikkalaisen imperialismin tutkimuksen. Putin luonnehti niitä toistensa vastapoolleina ”suurvaltapolitiikan panttivangeiksi”. Kun USA ja Neuvostoliitto huojuivat liittolaisuuden ja ydinsodan välillä, mainittujen kahden tieteellisen paradigman sisältö muotoutui ylipolitisoituneeksi. Tutkijat eivät Putinin mukaan keskittyneet venäläisen tai amerikkalaisen sivilisaation erikoislaatuun vaan etsimään poliittisten järjestelmien heikkoja kohtia ja välineitä erilaisilla hyökkäyksille vastapuolen vahingoittamiseksi. Putin pahoitteli tällaisten tendenssien jatkuvuutta ja kertoi ehdottaneensa molempien paradigmojen hävittämistä kun ”mitään tutkittavaa ei ole”.

Putinin asenne heijastelee myös uutta tieteellistä mielenkiintoa Neuvostoliittoa kohtaan. On syntynyt kokonaan uusia vaatimuksia sen pohjimiseksi, mikä Neuvostoliitto varsinaisesti oli. Uudet kysymyksenasettelut sisältävät torjuntaa totalitarismiteoriaa kohtaan. Hyvä esimerkki on Neil Fernandez’n väitöskirja, jonka mukaan Neuvostoliitto oli kapitalistinen valtio. Maata hallitsi byrokraattinen kapitalismi, jossa suhdetoiminnalla ja byrokraattisella vaikutusvallalla oli rahan funktio. Tätä byrokraattista rahaa vaihdettiin, investoitiin ja akkumuloitiin byrokraattisilla markkinoilla, joilla vallitsi vapaa kilpailu. Fernandez’n mukaan systeemi ei olennaisesti poikennut monen länsimaankaan valtiokapitalismista. Mark Tomass kirjoitti eräässä artikkelissaan, että Neuvostoliiton romahdus merkitsi varsinaisesti siirtymää kontrolloimattomasta kapitalismista rajoitetun valtiokontrollin tehostamiseen ja sosialisointiin eikä päinvastoin.

Fernandez toistelee liennytyksen aikana syntyntä modernisaatioteorian mukaista käsitystä Neuvostoliiton ja länsimaailman vastaavuudesta. Valtiokapitalismiteoriakaan ei ole uusi – trotskilaisuutena se on varsinaisesti Neuvostoliitossa sisäsyntyinen. Mutta uustulkinta Neuvostoliitosta odottaa tekijäänsä. Kenties Neuvostoliiton suunnaton vaikutus nykyiseenkin elämäämme saa ansaitsemansa käsittelyn.

Metodologiaa ideologiaa – vai sieluntila?

Onko Venäjän tutkimuksella omaa metodologiaa? Varsinaisesti Venäjän tutkimus sovjetologian perillisenä kuuluu valtio-opin tai politiikan tutkimuksen alaan, mutta sosiologisessakin Venäjän tutkimuksessa sosiaalitieteiden empiriaan sekoittuu aimo annos politiikan tutkimuksen menetelmiä ja yleisen valtio-opin argumentaatiota. Esimerkiksi Neuvostoliittoa koskevissa tutkimuksissa ideologian rooli ja nykyaikaa koskevissa tutkimuksissa sosiaaliset muutokset ja transitio ylikorostuvat miltei poikkeuksetta. Jatkuvuutta tai arkielämän riippumattomuutta aatteellisista suuntauksista ei yleensä painoteta. Venäjän tutkimuksella näyttää olevan oma erikoislaatuinen metodologiansa, joka näkyy jo tutkimusongelman muotoilussa. Mika Aaltolan huomautukset Venäjä-käsitteen erikoislaadusta tieteenalakulttuurissa viittaisivat erityisen ”piilometodin” olemassaoloon. Olennaista olisi kysyä, minkälaisen prosessin tuloksena tämän metodin puitteissa laaditut tutkimusongelmat investoidaan apurahahakemuksiin.

Nils Torvalds osallistui viime vuosikymmenen puolivälissä käytyyn Venäjän tutkimusta koskeneeseen keskusteluun mielipidekirjoituksella, joka oli otsikoitu: *Emme ole Dostojevskin veroisia*. Torvaldsin ideana oli väittää, että tutkimme Venäjää miten tahansa, emme koskaan voi yltää siihen, mitä esimerkiksi Dostojevski on saanut aikaan. Tutkijan pitäisi siis ymmärtää rajansa. Mutta tarvitseeko Venäjän tutkija jotakin erityistä nöyryyttä? Vaaditaanko häneltä nöyryyttä venäläisten omien tulkintojen edessä?

Muutama vuosi sitten aloin toimittaa *Suomalaisen Venäjä-tutkimuksen antologiaa*, joka sittemmin ilmestyi Jouko Nikulan ansiokkaasti loppuun saattamana. Luonnostelin antologiaan esipuhetta Venäjän tutkimuksen olemuksesta. Luonnos kertoo siitä, mikä Venäjä on, miten se vaikuttaa meihin ja mitä Venäjän tutkimus voisi pitää sisällään. Luonnosteksti oli kokonaisuudessaan seuraava ja sopii hyvin tämän kirjoituksen päätökseksi:

Suomalainen Venäjä-tutkija on kuin desantti joka hyppää pilvien tasalta tuntemattomaan, koh- ti alla hämmöttävää sumuista lakeutta. Leijues- saan ilmassa, ennen kuin jalat koskettavat maata, hän palauttaa mieliin kirjailijoita ja kirjoittajia jotka vuosisatojen aikana ovat yrittäneet pukea Venäjää sanoiksi. ”Venäjää ei voi ymmärtää järjellä – Venäjään voi vain uskoa” (Tjuttšev); ”Venäjän arvoitukseen sisältyy mysteerin käärit- ty salaisuus” (Churchill); ”Pyhä suurvalta, rakas Isänmaa, veljeskansojen ikuinen liitto, Jumalan suojelema syntymämaa” (Venäjän kansallishym- nin sanat). Lauseet liikkuvat desantin päässä kuin filminauha ja kun saappaat koskettavat maata, filmi katkeaa ja kaikki romahtaa. Venäjä lakkaa olemasta kun sen yrittää pukea rationaaliseen, järjestelmälliseen, tieteelliseen kaavaan. Venäjää et mittaa yleisillä mitoilla, Tjuttšev kirjoitti – tai suorastaan varoitti. Venäjä on suuri, Venäjällä on Venäjää joka puolella paljon (paljon enemmän kuin Suomessa on Suomea), suorastaan liikaa: kaikkialta pursuaa venäläisiä roskaromaaneja, klassisen kaunokirjallisuuden uusintapainok- sia, teatteriesityksiä, Len- ja Mosfilmin uusia elokuvia, Putinin lausuntoja, Venäjä-tutkimuk- sia, keittiökeskusteluja, mummojen juoruja... Kaiken taustalla soi Vapaa Venäjä. Onko tämä paljous todellakin se sama maa tai valtio, jota suomalainen media haukkuu sekavaksi, rappeu- tuneeksi, köyhäksi ja vaaralliseksi? Venäjä on enemmän kuin valtio: se on sieluntila, elämän- tapa, asenne, maailmankatsomus. Venäläinen määritteli itsensä ihmisenä joka ”osaa elää” – monen venäläisen mielestä suomalaiset vas- taavasti ”eivät osaa elää”, ne umejut žit. Venäjä on teatteri, sirkus, ihmeellinen näytelmä, märkä uni tai painajainen, mutta joka tapauksessa hyvin inhimillinen. Kuten se mummo joka nojautuu kävelykeppiinsä talon pihalla ja keskittyy het- keksi miettimään... Mitä hän miettii, sitä emme tiedä, mutta ehkä Stalinia, Leniniä... Venäjä on toisiinsa sulkeutuneiden matrojoška-nukkien marssi: kun alat tutkia Venäjää, alat kuoria sipulia. Alta paljastuu jotain joka ulottuu hyvin kauas ja syvälle, tuhatvuotinen historia kätkee sisäänsä uskomuksia, uskontoja, maailmanku-

via, vale-Dmitrejä, naamiaisia, rantatöyrään pahvikulisseja. Päällimmäisenä on ortodoksinen uskonto ja kommunismi sen kuorrutuksena, mut- ta jossakin kaukana syvällä näkyy pakanuuden ajan Venäjä, pakanallinen valtio, uskomukset enteisiin, henkiin ja maahisiin. Kaiken keskellä on klassinen venäläinen kaunokirjallisuus, sek- kin oma uskonnollinen järjestelmänsä pyhine kirjoituksineen, pyhimyksineen, oppeineen. Muistan erään venäläisen televisio-ohjelman, jossa mahtipontisesti esiintynyt juontaja löi pöytään kolme kirjaa: länsimaisen sivilisaation perusteos – Raamattu; lähi-idän sivilisaation perusteos – Koraani; ja viimeisenä venäläisen sivilisaation pyhä kirja: Puškinin kootut teokset! Venäjä kokoaa, se imee itseensä vaikutteita, siellä sadat uskonnot, kielet ja kulttuurit ovat eläneet ja elävät edelleen. Ne sulautuvat toisiin- sa, omaksuvat toisiltaan. Sisäisesti ihminen voi tuntea itsensä vapaaksi – hän omaksuu kuten Venäjäkin omaksuu. Venäjällä hän ”elää”. Ve- näjässä on jotakin voimakasta, ikuista, julmaa, mutta samalla jotakin inhimillistä, heikkoa, kärsivää. Venäläinen kärsii aina ja kaikkialla, hän korostaa kärsimystään, ja venäläinen kir- jallisuus painottaa hänen kärsimyksiään. Mutta kärsiikö hän meidän puolestamme, yrittääkö hän kärsimyksellään lunastaa jotakin sellaista, joka tekee meidän elämästämme helpomman? Venäläisen ihmisen henkinen elämä on kaiken edellä, sen luomisvoima on antanut paljon. Venäjä jatkaa elämäänsä. Omasta mielestään se on ikuinen, enemmän venäläisen ihmisen sieluntila, sisäinen tuntemus, pieni onnen häiväh- dys vatsanpohjassa, omituinen vapaudentuntu, kiinnostus luovuuteen, kiinnostus ihmiseen. Ve- näläiset ovat lainsuojattomia, etsintäkuulutettuja vankikarkureita, bandiitteja, lähetyssaarnaajia pyhän totuuden ja oikeuden perässä (Berdjajev). Jossakin siellä Suomikin on syntynyt, kasvanut ja kehittynyt sumuisten jokien rantatöyräillä, savuisissa saunoissa, muuttunut autonomiseksi suuriruhtinaskunnaksi, kasvanut itsenäiseksi hy- vinvointivaltioksi ja maailman kehittyneimmäksi tietoyhteiskunnaksi. Suomen ja Venäjän suhteiden erikoisuus alkaa suomen sanasta Venäjä, joka

poikkeaa muista kielistä. Muinaisgermaanien wen tarkoitti ystävää. Suhde näihin ”muinaisiin ystäviin” on monella tapaa läsnä kaikessa siinä, mitä suomalaisuus ja Suomen historia pitävät sisällään. Suomen ja Venäjän ideassa on jotakin samaa – suomalainen kärsii, venäläinen kärsii, molemmat ovat idän ja lännen rajamaata, idän ja lännen yhdysside, inhimillinen sidos vanhan eurooppalaisen maailman ja erilaisten idän maailmojen välillä – niiden maailmojen, joista meillä ei ole mitään käsitystä. Suomen ajatus itsestään idän ja lännen rajamaana, mallimaana ja

kansainvälisenä sovittelijana on lainattu 1800-luvun venäläisestä filosofiasta, sen messianismista. Suomi haluaa nostaa kansainvälistä profiiliaan johonkin sinne missä Venäjä on tai haluaa olla: maailman omatunto, ongelmien ratkaisija, globaalin tasapainon hillitsijä.

Johan Bäckman

Kirjoitus pohjautuu Johan Bäckmanin Aleksanteri-instituutissa 12.9.2006 pitämään luentoon.